

AUKŠTOJO MOKSLO KAITOS PARADIGMOS

Švietimo kaitos mikrokontekstas: pedagogų prisitaikymas ir pasipriešinimas

Virginija Šidlauskienė

Docentė socialinių mokslų
(edukologijos) daktarė
Šiaulių universiteto Lyčių studijų instituto
direktorė vyresnioji mokslo darbuotoja
P. Višinskio g. 25, LT-76001 Šiauliai
El. paštas svirginija@cr.su.lt

*Viena iš svarbiausių dabarties tiesų –
gebėjimas gyventi kaitoje
(Dalin & Rust, 1996)*

Visų tipų bendrojo lavinimo mokyklų pedagogų prisitaikymas prie kaitos ir inovacijų sklaida kaip eksplisitinė asmeninė prielaida, lemia socialinės realybės, žinių visuomenės kūrimo pokyčius. Straipsnyje pristatomi pedagogų reagavimo į pokyčius, adaptyvumo, naujovių įdiegimo ir sklaidos, remiantis penkiapakopiu inovacijų taikymo modeliu, tyrimo rezultatai ir jų interpretavimas, ypač gilinantis į neigiamos mokytojų reakcijos, kaip pasipriešinimo švietimo praktikos permainingoms, priežastis.

Pagrindiniai žodžiai: kaita, mikrokontekstas, prisitaikymas, pasipriešinimas, asmenybė

Problemos aktualumas

Lietuvos švietimo reforma, įžengusi į antrąjį dešimtmetį ir kurdama demokratinę gyvenimą, iš pagrindų keičia teisinę bazę, politiką ir strategiją globalizacijos ir europeizacijos kontekste. Švietimo politikos makrokontekstas siejamas su globalizacija ir kaita visuomenėje: informacinė revoliucija, informacinių komunikacinių technologijų naudojimu, spartaus reagavimo būtinumu, lankstumo, konsumerizacijos ir vartotojų poreikių tenkinimo didėjimu, daugiavališkųjų ir fluidiškųjų komandų, pasižymičių integraliais ir daugiaplaniais gebėjimais, paklausa.

Rinkos principai svariai įsitvirtina organizuojant švietimą mokyklų marketizacija, konkurencija, pasirinkimo įvairovė, privatizacija, kokybės kontrolės modeliais, atviru informavimu ir veiklos rezultatyvumo raiška (Morrisson, 1994, 1998; Tooley, 1996).

Vykdomos Lietuvos švietimo reformos europeizaciją rodo Europos švietimo ir mokymo sistemų ateities tikslų įgyvendinimo programa, išplėtotą iš Lisabonos strategijos. Pastarąja siekiama trijų esminių strateginių tikslų: gerinti ES švietimo ir mokymo sistemų kokybę ir veiksmingumą, švietimo ir mokymo sistemų priimamumą visiems, atverti švietimo ir mokymo sistemas platesniam pasauliui. Atliepdama

šiuos tikslus Lietuvos švietimo politika glokalizuoja tris pagrindinius politikos uždavinius – veiksmingumo, prieinamumo ir kokybės. Tačiau efektyvi kaita daugeliu atžvilgių priklauso nuo mikrokonteksto, švietimo organizacijose ir institucijose dirbančių pedagogų inovatyvumo, kaitos indikavimo, aktyvaus dalyvavimo, įgyjant kompetenciją, būtiną naujam vaidmeniui – mokymosi organizatoriaus, kūrybiško ugdytojo, galimybių kūrėjo, talkininko, patarėjo, partnerio, mokinio ir įvairių šiuolaikinių informacijos šaltinių tarpininko. Visų tipų mokyklų pedagogų prisitaikymas (kaip asmenybės rodiklis) prie pokyčių, paveikumas ir inovacijų sklaida lemia socialinės realybės, žinių visuomenės bei ekonomikos kūrimo pokyčius.

Pastarąjį dešimtmetį šalyje atlikta nemažai tyrimų, vertinant švietimo reformos vyksmą, pedagogų veiklos kitimą, inovacijų diegimo spartumą, mokytojų ir vadovų požiūrį į švietimo sistemos pokyčius (Barkauskaitė, 1997; Jackūnas, 1996; Jucevičienė, 1996; Kalvaitis, 1994, 1997; Lamanauskas, 1997; Purvaneckenė, 1996; Pukelis, 1998; Želvys, 1999, 2001; Šidlauskienė, 2001; Gumuliauskienė, 2001 ir kt.).

Minėtas makrokontekstas, mokyklų rekuritūrizavimas, restruktūrizavimas, didėjantis darbo krūvis mokykloje, didėjančios įtampos ir agresijos apraiškos, kaitos ir mokymo kokybei keliami reikalavimai, per didelis mokymo krūvis, vis dažnesnės streso ir konfliktų apraiškos – priežastys, kurios skatina apibrėžti *aktualią mokslinę problemą* ir tirti, kokią švietimo politikos makrokontekstas turi poveikį mikrokontekstui, t. y. kokios bendrojo lavinimo mokyklų pedagogų edukacinių inovacijų sklaidos explicitinės (faktinės, akivaizdžios, matomos, objektyvios) bei implicitinės (psichosocialinės, latentinės, nuojautos, subjektyvios) prielaidos, autorei teigiant, kad švietimo reforma Lietu-

voje vyksta pagal Hargreaves (1994), Fullan (1998), Evarard ir Morris (1997) apibrėžtą autoritarinį administracinį-direktyvinių kaitos modelį. Pastarajam būdinga direktyvi, autonomiška, įstatymais ir reglamentais grindžiama strategija, vyraujant prielaidai, kad reformas lemia politinė, teisinė, administracinė, ekonominė iniciatorių galia, o ne normatyvinė (perauklėjimo) strategija, atsižvelgianti į novacijų nešėją pedagogą – svarbiausią kaitos jėgą.

Darbo tikslas – atskleisti mokytojų pasirengimo dirbti naujomis sąlygomis – inovacijų adaptyvumo / atmetimo, (ne)įdiegimo bei sklaidos (ne)taikymo situaciją, priklausomai nuo pedagogų lyties, amžiaus kategorijos, pedagoginio darbo stažo ir pedagoginės kvalifikacijos, ypač gilinantis į negatyvios pedagogų reakcijos, kaip pasipriešinimo konceptualioms švietimo permainoms, priežastis.

Tyrimo uždaviniai:

- Nustatyti pedagoginių inovacijų (žinių, įsitikinimo, sprendimo, prisitaikymo, įtvirtinimo) įdiegimo etapą šalies bendrojo lavinimo mokykloje;
- Išsiaiškinti, kokie veiksniai skatina pedagogų praktikų (ne)paviršutinišką novacijų diegimo ugdymo veikloje suvokimą;
- Nustatyti veiksnius, lemiančius pedagogų veiklos kaitą, vaidmenis, organizuojant ugdymo procesą (prisitaikymas ar pasipriešinimas);
- Nustatyti negatyvios mokytojų reakcijos (pasipriešinimo) priežastis ir parinkti jos sušvelninimo bei įveikimo strategijas.

Tyrimo metodologija ir metodika. Metodologinis darbo pagrindas – asmens inovatyvios veiklos koncepcija (Cabral, 1998, 2003), individualaus socialinio kapitalo (Lin, 2001) bei inovacijų sklaidos teorinės išvalgos (Rogers, 1962; Harris ir Lawn, 1996), apibrėžiančios

inovacijų sklaidą kaip procesą struktūrizuotomis priemonėmis skatinti perimti kitų suinteresuotų organizacijų ir asmenų sąmoningumą, susijusį su naujos idėjos, praktikos ar objekto pasiektais rezultatais, sukaupia patirtimi, įgyta per tam tikrą laiką, naudojantis atitinkamomis komunikacijomis. Inovacijų sklaida – tai socialinės kaitos rūšis, kai naujos idėjos ir edukacinės strategijos skleidžiamos arba atmetamos, sukeldamos neabejotinų padarinių – socialinius pokyčius. Inovacijų sklaida neatsiejama nuo implicitinių prielaidų – pedagogo asmens savybių per laisvai reiškiamą valią, išmintį, įgūdžius, kūrybiškumą, iniciatyvumą ir išradingumą priimti, taikyti ar atmesti naujoves, dinamiškai pereinant penkis inovacijos sklaidos modelio etapus – žinojimo, įsitikinimo (suvokimo), sprendimų priėmimo ar atmetimo, prisitaikymo ir įtvirtinimo. Pedagogas, vykdydamas savo funkcijas, tobulindamas savo kompetencijas, įgyja žinių (*žinojimo etapas* pagal Harris ir Lawn, *suvokimo* – pagal Rogers) švietimo politikos įgyvendinimo srityje. Geriau priimamos idėjos, kurios sutampa su pedagogų interesais, poreikiais, požiūriais ir nuostatomis. Pažymėtina, kad poreikis yra nepasitenkinimo ar frustracijos būseną, kuri išplaukia, kai troškimai nusveria galimybes. Jeigu jis ar ji suvokia, kad naujovė egzistuoja bei suvokia jos egzistenciją, tai pedagogas gali plėtoti savo poreikius. Įsitikinimo, arba, pagal Rogers, susidomėjimo, etape dominuoja emocijos ir jausmai, pedagogas geriau pasirengęs psichologiškai priimti naujus kaitos iššūkius, aktyviai siekia, ieško informacijos apie naujas idėjas, bet jų neišbando savo veikla, nes jaučiasi netikras, abejoja dėl galimų padarinių, naujovės įdiegimo pranašumų ir trūkumų. Dar aukštesniame, sprendimų priėmimo arba naujovės įvertinimo etape, jis ar ji gautą informaciją ne tik apdoro-

ja pažinimo funkcijų pagalba, bet yra suinteresuotas(-a) sumažinti abejones dėl naujovių pranašumų bei trūkumų, suvokti informacijos reikšmingumą ir priimti arba atmesti sprendimą. Prisitaikymo, arba išbandymo, žvalgymosi etape matomas elgesio pokytis, kai nauja idėja aktyviai įgyvendinama – kopijuojama, imituojama ir net išradingai tobulinami jos elementai, bet kaitos dalyviams kyla abejonių dėl galimų inovacijos padarinių. Šiame etape instancionalizuojasi kaitos valdymo paskirties struktūros – inovacijų grupės, komandos ar padaliniai. Inovacijos įtvirtinimo etape kaitos dalyviai arba sukurta struktūra siekia sustiprinti sprendimo priėmimą dėl naujovės, stengiantis išlaikyti naujovės įdiegimo susitarimą arba galutinai apsisprendžiamą jos atsakyti. Perimant naujoves, veiksmo dalyvių elgesys keičiasi priklausomai nuo to, kiek jie sugeba santykiškai perimti ir taikyti naujoves bei įgyti novatoriškumo. Rogers, panašiai kaip ir Prochaska (1992), naujovių perėmėjus skirsto į penkias grupes: inovatorius, ankstyvuosius taikytojus, ankstyvąją taikytojų daugumą, vėlyvąją taikytojų daugumą ir atsiliekančiuosius. Teoriškai naujovės sklinda, jeigu per pasirinktą laiko intervalą 2,5 proc. kaitos dalyvių – inovatoriai, 13,5 proc. – ankstyvieji taikytojai, 34 proc. – ankstyvųjų taikytojų dauguma, 34 proc. – vėlyvųjų taikytojų dauguma ir 16 proc. – atsiliekančiųjų.

Siekiant iškelto tikslo, domėtasi, kokie praktiniai veiksniai skatina inovacijų (ne)perimamumą, (ne)lankstumą, atsižvelgiant į strateginius švietimo tikslus, taikant bendrąsias ugdymo programas, sukonkretintą ir individualizuotą dalyko ugdymo turinį, parenkant atitinkamus mokymo(-osi) metodus, alternatyvias mokymo priemones, numatant pagal išsilavinimo standartus mokinių įgyjamų žinių ir gebėjimų,

pagrįstų vertybinėmis nuostatomis, platumo ir gilumo tikimybę.

2001–2002 metais atliktas antrasis pedagogų veiklos pokyčio (pritaikymo/pasipriešinimo), inovacijų sklaidos matavimas, naudojant pirmojo matavimo (1996–1997 m.) patobulintą anketą, sudarytą remiantis A. Harris, M. Lawn (1995) penkiapakopiu inovacijų diegimo modeliu. Parengta anketa, nustatanti inovacijų taikymo ir sociopsichologinio, pedagoginio pokyčio raišką, įvedant pedagogų veiklos kokybinius inovatyvumo požymius: a) santykinė pažanga rodo, kiek naujesnės ir geresnės idėjos, atsisakant pasenusių tiesų, priimamos; b) suderinamumas – inovacijų ir praeities praktikų, egzistuojančių vertybių, normų bei pedagogų naujų poreikių darnos laipsnis; c) kompleksiškas – inovacijos suvokimo sudėtingumo laipsnis; d) naujovės išbandymo galimybės laipsnis; e) matomumas – inovacijos įdiegimo rezultatų akivaizdumo (matomumo) laipsnis. Kiekybiniais matavimams pasitelktas inovacijos sklaidos rodiklis, laiko intervalas, per kurį tam tikras kiekis pedagogų pritaikė inovacijas ((Fliegel, Kivlin, Sekhon, 1968; Rogers, Kincaid, 1981).

Atlikta pedagogų anketinė apklausa, siekiant išsiaiškinti jų pasirėngimą dirbti naujomis sąlygomis, naujų kompetencijų, būtinų naujiems vaidmenims atlikti ir inovacijoms skleisti, įvaldymą.

Remiantis diagnostiniu tyrimo metodu, tyrimo duomenys susisteminti atlikus konstatuojamąją analizę, t. y. apdoroti matematine statistine analize. Panaudoti kokybiniai ir kiekybiniai matematinės statistikos metodai. Kiekybiškai matuojamų požymių duomenys aprašomąja statistika apdoroti kiekybiškai išreiškiant juos absoliučiais ir procentiniais dažniais.

Tiriamųjų apibūdinimas. Tyrime dalyvavo 257 įvairių dalykų mokytojos(-ai) iš įvairių Lie-

tuvos miestų ir rajonų bei visų tipų mokyklų – pradinė, pagrindinė, vidurinė, visų profilių (realinio, humanitarinio ir mišraus) mokyklų ir gimnazijų. Pateikiami respondentų demografiniai rodikliai.

Pagal pedagoginį darbo stažą 1–5 metai aprėpta 73,8 proc. 25–34 amžiaus tarpsnio kategorijai priklausančių pedagogų; 6–10 metų pedagoginį darbo stažą turi respondentai, priklausantys 25–34 amžiaus kategorijai, – 44,3 proc., o 11–20 metų stažą įgijusių respondentų 35–44 amžiaus buvo 54,8 procento.

Tyrimo rezultatai

Sprendimus priimti, taikyti ar atmesti pedagogines inovacijas lemia pagrindinės išankstinės sąlygos: ankstesnė pedagogo patirtis, šiuolaikinių problemų ir poreikių pajauta, kūrybiškumas ir mokytojų inovatyvumas. Pedagogų demografinės charakteristikos, asmeniniai psichosocialiniai kintamieji ir komunikacinis elgesys tiesiogiai daro įtaką inovacijų įtikimumui, pasireiškiančiam inovacijų suprantamumo ir priimtumo požymiais: santykinė pažanga, suderinamumu, galimybe išbandyti ir matomumu. Gautų duomenų analizė leidžia teigti, kad:

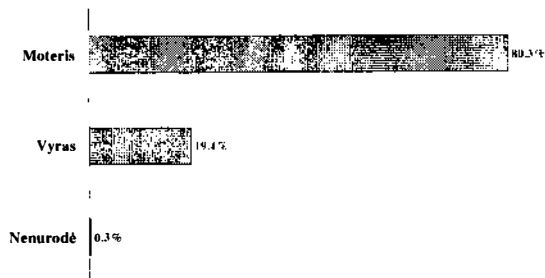
1. Per dvylikos mėnesių vykusią švietimo inovacijų sklaidą mokytojų kiekybinis pasiskirstymas parodytas grafike (7 pav.):

Nustatyta tik 0,3 proc. inovatorių, 6,1 proc. ankstyvųjų taikytojų, 22,4 proc. ankstyvųjų taikytojų dauguma, 49,3 proc. vėlyvųjų taikytojų daugumair 21,9 proc. – atsiliekančiųjų.

2. Pedagogai, įgiję aukštesnę kvalifikacinę kategoriją, nuosekliai siekia aukštesnės inovacijų sklaidos pakopos. Žemiausios kvalifikacijos mokytojai praktiškai įsitvirtinę Harris ir Lawn aprašytame įsitikinimo etape, kuriam būdinga aktyvi informacijos apie naujas idėjas paieška, bet gauta informacija ir pažinimo funk-

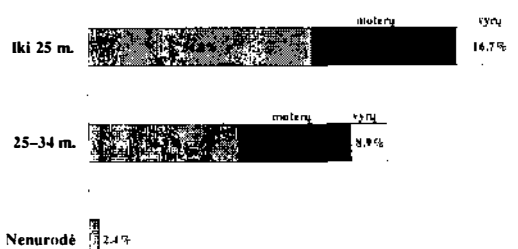
Respondentų demografinis apibūdinimas %

Lytis

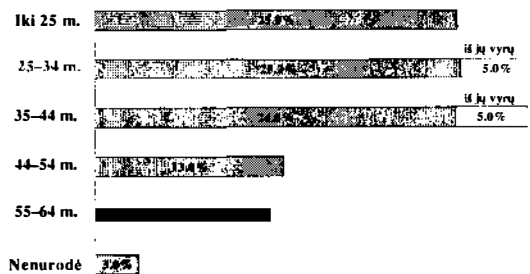
1 pav. Tiriamųjų lytis

Mokytojas

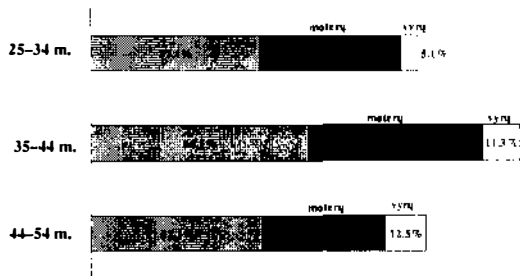
4 pav. Tiriamųjų klasifikacija

Amžius

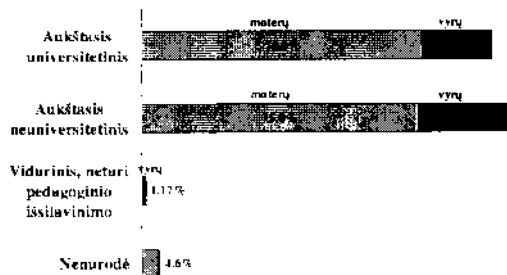
2 pav. Tiriamųjų amžius

Vyr. mokytojas

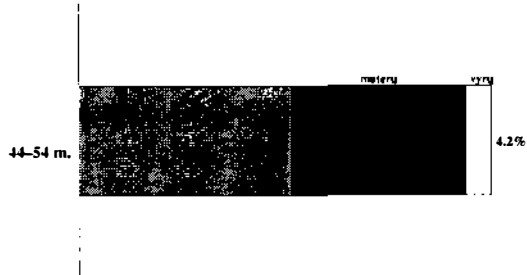
5 pav. Tiramieji, turintys vyr. mokytojo vardą

Išsilavinimas

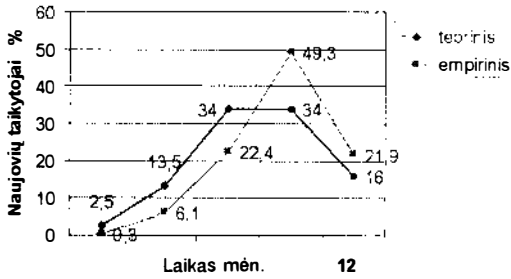

3 pav. Tiriamųjų išsilavinimas

Metodininkas

6 pav. Tiramieji, turintys metodininko vardą

7 pav. Naujovių taikytojų matematinis pasiskirstymas

cijos nepanaudojamos, nes abejojama, nepasitikima naujovėmis, dažnai klausama: „Kokie bus padariniai? Kokie naujovių taikymo pranašumai ir trūkumai?“ Vyresnieji mokytojai jau pasiekia prisitaikymo etapą, kai naujos idėjos aktyviai įgyvendinamos, bet pedagogai turi abejonių dėl galimų naujos elgsenos padarinių.

Šiuo atveju naujovė nebetenka tapatumo, nes plačiai eksploatuojama, bet pedagogai asmeniškai ir emociškai naujovių sklaidą investuoja į bendrą mokyklos veiklos kokybę.

Įgytos ankstesnės studijų žinios nebeatitinka realios šiuolaikinės mokyklos situacijos, nes tinkamai nepapildomos.

3. Anksčiau inovacijas taiko pedagogai, įgiję formalų pedagoginį išsilavinimą, ir jų socialinis ekonominis statusas esti aukštesnis nei vėlyvųjų inovacijų taikytojų; ankstyvieji inovacijų taikytojai naudojami įvairesniais komunikacijų kanalais, iš jų ir tarpasmeniniais santykiais, jie dažniau bendrauja, esti socialiai aktyvesni, labiau kosmopolitiški. Apibendrintai kalbant, mokytojų iniciatyvumas, motyvacija tobulinti savo darbą, skleisti inovacijas, didėja, nes „dirbti senoviškai nebeįmanoma“.

4. Jaunesnės aukštesnės kvalifikacijos mokytojos švietimo naujoves mano esant perspek-

tyvias ir patrauklias, lengviau prisitaiko prie kaitos. Vyresnės mokytojos ir visų amžiaus kategorijų vyrai labiau tradiciški, rečiau taiko inovacijas, abejoja jų tikslingumu, mažiau motyvuoti keisti savo pedagoginės veikos pobūdį. Jie dažniausiai nepasirengę suvokti kaitos pranašumų, todėl tampa švietimo reformos rezistentais.

5. Duomenys rodo asmeninių pedagogo sąvybių ir inovacijų sklaidos ryšį. Ankstyvieji novatoriai atsisako vietinio globėjisko socialinio, pedagoginio ryšių tinklo ir užmezga kosmopolitinius platesnės geografinės aprėpties profesinius veiklos tinklus, o tam reikia finansinių išteklių. Novatoriams būdinga aukšta kompetencija, gebėjimas naudotis įvairiais informaciniais šaltiniais, drąsa, gebėjimas išmokti taikyti šiuolaikines informacines technologijas, jie pasirengę įveikti inovacijos diegimo netikėtumus, galimas nesėkmes, trukdžius ir kliūtis. Ši grupė pedagogų pasižymi drąsa, rizika, nesibaimina priimti atsakomybę. Paradoksalu, bet vietinėse pedagogų bendruomenėse novatoriai nėra mėgiami ir pagrindinis jų vaidmuo – perkelti edukacines naujoves į švietimo instituciją, o ankstyvieji novatoriai gerbiami, išsilavinę ir populiarūs. Vėlyvajai pedagogų novatorių daugumai būdingas sąmoningas naujovių perėmimas, socialinių ryšių įvaldymas. Vėlyvoji dauguma labai skeptiška, žemesnio socioekonominio statuso, pasižymi ribotais komunikacijų tinklais. Atsiliekantys pedagogai pasižymi tradicinėmis vertybėmis – prietaringai žiūri į naujoves, labiau dogmiški, net reakcingi, bendrauja tik su savo pažįstamais, nemoka taikyti informacinių komunikacinių technologijų, nesuvokia naujovių naudos, idealizuoja savo pedagoginę praeitį ir dažniausiai priešinasi naujovėms.

Išvados

Bendrojo lavinimo mokyklų pedagogų edukacinių inovacijų sklaidą lemia explicitinių ir implicitinių veiksmų suartėjimas ir jų sąveika, tačiau autoritariškai, direktyviai valdant švietimo kaitą, gauti tyrimo rezultatai kelia nerimą:

1. Labai lėtas edukacinių naujovių sklaidos greitis, įdiegiant švietimo reformos naujoves.
2. Pasireiškia pozityvūs ir negatyvūs pedagoginės veiklos kaitos ir inovacijų taikymo praktikos potyriai.
3. Mokyklos nepasirengusios taikyti inovacijas, nes nėra tapusios besimokančiomis organizacijomis, menkai kultivuojama kolegialumo, palaikymo, informacijos sklaida tarp kolegų, administracijos darbuotojų ir vadovų; nesugebama susitarti dėl skirtingų amžiaus kategorijų ir įvairių požiūrių, padedančių spręsti iškilusias problemas; nepuoselėjamas bendradarbiavimo, kooperacinės kultūros bei tarpusavio santykių tobulinimo ryšys.
4. Pedagogų reakcija į naujoves apima visą naujovių pritaikymo skalę ir diferencijuojasi – nuo inovacijų taikymo iki visiško jų atmetimo ir antagonizmo, nuo apatijos, men-

ko intereso darbui, minimalaus įsitraukimo, pasyvaus ir aktyvaus pasipriešinimo iki susitaikymo su kaitos neišvengiamumu ar entuziastingo naujovių pripažinimo ir bendradarbiavimo jas diegiant.

5. Pasipriešinti inovacijoms trukdo nežinomybė, atsakomybės arba nesėkmių baimė, informacijos stoka arba dezinformacija, kompetencijos spragos, grėsmė asmeniniam statusui, nepalankus organizacijos mikroklimatas, prasti tarpasmeniniai santykiai, nenoras eksperimentuoti, nesugebama savarankiškai mokyti, nesuprasta kaitos nauda, baimė pasirodyti neprotingai (-am) ir pan.

Diskusija. Kaip įveikti mokytojų rezistenciją inovacijų sklaidai? Tenka daryti prielaidą, kad inovacijų sklaida ne asmeninė pedagogų problema, bet mokykla, kaip mezolygio organizacija, turėtų kurti mikroklimatą, padedantį prisitaikyti, pasidalijant išteklių, kad lengviau būtų derinami instituciniai ir asmeniniai tikslai. Tikėtina, kad mokykloje sukūrus naujas struktūras, procedūras, veiklas, kurios padės mokyklos bendruomenei pritaikyti ugdymo naujoves, didinti pedagogų kooperuotumą, bendradarbiavimą ir sanglaudą.

LITERATŪRA

Cabral R. Refining the Cabral-Dahab Science Park Management Paradigm // Int. J. Technology, 1998. Management, Vol. 16, p. 813–818.

Cabral R. Development, Science and' in Heilbron, J. (ed.), The Oxford Companion to The History of Modern Science. New York. Oxford University Press, 2003. P. 205–207.

Rogers Everett M. Diffusion of Innovations. New York: The Free Press, 1995.

Scotchmer S. Innovation and Incentives, MIT Press. Cambridge: Mass, 2004.

Lin N. Social Capital: a Theory of Social Structure and Action. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Moerbeek H. H. S. and Need A. 'Enemies at work: can they hinder your career?' // Social Networks. 2003, Vol. 25, p. 67–62.

Chakravorti B. The Slow Pace of Fast Change: Bringing Innovations to Market in a Connected World. Boston, MA: Harvard Business School Press, 2003.

Chesbrough H. W. Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology. Boston, MA: Harvard Business School Press, 2003.

Scotchmer S. Innovation and Incentives. Cambridge, Mass: MIT Press, 2004.

MICROCONTEXT OF THE EDUCATIONAL CHANGE: ADOPTION AND RESISTANCE

Virginija Šidlauskienė

Summary

The article presents the diffusion of educational innovations at the secondary school. A common problem for many teachers, organizations and educational policy makers is how to speed up rate of diffusion of an innovation. According to the research results teachers demonstrate innovativeness to which they adopt new ideas than others school communities members. Author revealed five adopter categories on the basis of their innovativeness: innovators, early adopters, early majority, late majority and laggards which correlate to teachers socioeconomic cha-

racteristics, personality variables, communication behaviour and prior conditions: previous practice, felt needs/problems, innovativeness and norms of educational organization. The data analysis showed the reaction of the teachers to change including acceptance, indifference (apathy, loss of interest in work, doing the minimum to get by), passive resistance – doing as little as possible. The sources of resistance are identified and ways of addressing resistances to educational change has indicated.

Gauta 2005 12 10

Priimta 2006 05 05